

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв
Кафедра вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему:

**РОЗВИТОК ЕСТЕТИЧНОГО СМАКУ УЧНІВ
ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО
МИСТЕЦТВА**

Студентки 2 МС курсу
Галузі знань 01 Освіта

Спеціальності: 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво)
Додаткової спеціалізації Художня культура

Березюк Марини Юріївни

Науковий керівник: канд. пед. наук, ст. викл.
Онофрійчук Людмила Миколаївна

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

Вінниця – 2018 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕСТЕТИЧНОГО СМАКУ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА.....	7
1.1. Психолого-педагогічні засади розвитку естетичного смаку особистості.....	7
1.2. Сучасна практика розвитку естетичного смаку учнів засобами музичного мистецтва.....	17
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ II. СТАН І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕСТЕТИЧНОГО СМАКУ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА.....	32
2.1. Педагогічні умови розвитку естетичного смаку учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва	32
2.2. Професійна підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва до процесу естетичного виховання учнів	51
Висновки до другого розділу.....	61
РОЗДІЛ III. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ЕСТЕТИЧНОГО СМАКУ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА.....	63
3.1. Діагностика рівня розвитку естетичного смаку учнів підліткового віку...	63
3.2. Методика розвитку естетичного смаку учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва	71
3.3. Порівняльний аналіз результатів експериментального дослідження.....	83
Висновки до третього розділу.....	86
ВИСНОВКИ.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	91
ДОДАТКИ.....	90

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У загальній системі всебічного розвитку особистості естетичне ставлення до життя, здатність розуміти прекрасне в діяльності і мистецтві сприяє відродженню культурних традицій і здобутків людства. У законі України «Про освіту», Концепції виховання дітей і молоді, у національній системі освіти увага акцентується на важливості естетичних факторів, які пронизують усе життя людини, її працю, побут, загальнолюдські стосунки. Тому сучасний зміст освіти має охоплювати не лише систему знань, умінь, навичок, але й забезпечувати ціннісне ставлення до об'єктів та засобів діяльності.

Естетичний розвиток - це тривалий процес становлення і вдосконалення естетичної свідомості, відносин і естетичної діяльності особистості. У зв'язку з цим слід зазначити, що вчитель у процесі естетичного виховання повинен використовувати найбільш ефективні методи, форми роботи, щоб прищепити учням любов до мистецтва, сформувати основи естетичної культури.

Естетичне виховання посилює виховний ефект інших сторін виховання через формування естетичних почуттів, чуйності, початкових естетичних і етичних понять, оцінок, смаків. Все це забезпечує комплексний підхід до гармонійного розвитку дітей. Процес розвитку естетичного смаку старшокласників є важливою педагогічною проблемою, а категорія «смак» є однією з найскладніших у системі естетичної науки.

Проблема естетичного смаку ґрунтовно досліджено у наукових працях знаних вітчизняних і зарубіжних філософів та культурологів (Г. Сковорода, М. Бахтін, М. Бердяєв, М. Каган, М. Киященко, М. Колесник, Л. Левчук, М. Лейзеров, О. Лосев, В. Скаторщиков), психологів і педагогів (В. Сухомлинський, С. Сисоєва, Б. Теплов, О. Чаплигін). Смаки та ідеали школярів досліджували М. Берхін, Б. Брилін, В. Бутенко, О. Ігнатович, Н. Калашник, Л. Литвиненко та ін.

Стосовно підлітків варто зазначити, що саме в цьому віці відбувається активне формування музичних смаків та інтересів. На це вказують у своїх

працях А. Болгарський, Л. Коваль. Зокрема, О.Сапожнік наголосив, що «у підлітковому віці рівень нормативного відношення до мистецтва визначається характером інтересів і потреб учнів у спілкуванні з мистецтвом».

Актуальність проблеми та недостатня обґрунтованість її теоретичного та практичного осмислення зумовило вибір теми дипломної роботи: **«Розвиток естетичного смаку учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва».**

Об'єкт дослідження – педагогічний процес розвитку естетичного смаку підлітків.

Предмет дослідження – методика розвитку естетичного смаку підлітків на уроках музичного мистецтва.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити методику розвитку естетичного смаку підлітків на уроках музичного мистецтва .

У ході дослідження була висунута наступна **гіпотеза**, за якою ефективність розвитку естетичного смаку учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва значно поліпшується за таких педагогічних умов: формування здатності сприймати і бачити красу в мистецтві і житті, стимулювання бажання пізнавати її та давати естетичну оцінку; створення умов для самостійної творчості і створення прекрасного.

Мета і гіпотеза дослідження зумовила постановку та вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати наукові праці з досліджуваної проблеми й узагальнити теоретичні засади розвитку естетичного смаку підлітків на уроках музичного мистецтва;
- визначити критерії, показники та рівні розвитку естетичного смаку підлітків;
- обґрунтувати педагогічні умови розвитку естетичного смаку на уроках музичного мистецтва;

- розробити та експериментально перевірити методику розвитку естетичного смаку учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми), емпіричні (анкетування, спостереження, бесіди, тестування).

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що визначено критерії і показники розвитку естетичного смаку учнів підліткового віку; конкретизовано поняття «естетичний смак», розкрито його зміст і структуру.

Практична значення дослідження: даний [матеріал](#) може використовуватися для розробки цілісної системи розвитку естетичного смаку учнів загальноосвітньої школи на уроках «Музичне мистецтво».

Апробація результатів дослідження: Основні та теоретичні та практичні результати роботи доповідались на наступних конференціях: Міжнародна науково – практична конференція молодих учених та студентів «Музичне мистецтво і освіта: досвід і інноваційні шляхи розвитку» (Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, 22 – 23. 11. 2017 р.); Збірник матеріалів науково – практичної конференції викладачів і студентів Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського (Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського,

5 – 6. 04. 2017 р.); Регіональна науково-практична конференція студентів «Актуальні проблеми музичної освіти та виховання» (Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, 11. 04. 2017 р.); Збірник наукових праць «Підготовка фахівців соціономічних професій в умовах сучасного соціокультурного простору» (Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, 24. 05. 2017 р.)

Структура та обсяг роботи: [робота](#) складається з вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаної літератури (86 джерел). Загальний об'єм дипломної роботи – 98 с.

ВИСНОВКИ

1. Ретроспективний аналіз філософської, психолого-педагогічної, соціологічної літератури дав змогу визначити сутність естетичного смаку як соціально-педагогічного явища, виділити низку поглядів, згідно яких естетичний смак інтерпретується як здатність розуміння й ставлення до прекрасного, є формою раціонально-емоційного освоєння дійсності і органічною єдністю свідомого (рефлексії) й інтуїції. Він виявляє міру естетичної цінності явищ предметного світу або міру художньої цінності творів мистецтва і тому є стимулятором творчості, аксіологічної діяльності не тільки в сфері літератури і мистецтва, а й сутнісним чинником творчої діяльності. Як психологічний і соціокультурний феномен, у якому поєднується загальність естетичного ідеалу й індивідуальність естетичного почуття, смак виражає гармонію соціальної і природної сутності людини. З врахуванням значущості осмислення естетичного смаку, було визначено естетичний смак учнів на уроках музичного мистецтва як здатність розуміти та оцінювати прекрасне, що набувається у процесі активної художньо – творчої діяльності і забезпечує регуляцію взаємин з природним, предметним, соціальним та художнім середовищем.

2. Визначено критерії сформованості естетичного смаку учнів підліткового віку (емоційний, когнітивний, мотиваційно-діяльнісний, комунікативний).

На основі встановлених сутнісних характеристик та структури естетичного смаку визначено три рівні сформованості естетичних смаків учнів підліткового віку: низький, середній, високий. Кожний рівень характеризується наявністю певного ступеня якісних і кількісних критеріальних ознак.

3. Теоретично обгрунтовано й апробовано педагогічні умови формування естетичного смаку учнів підліткового віку на уроках музичного мистецтва. До них належать: створення установки на художньо-осмислене сприймання музичних творів; співтворчість і взаємодія вчителя і учнів на

уроці музичного мистецтва, розвиток в учнів підліткового віку здатності до критичного мислення і художньо-оцінювальної діяльності.

4. У ході дослідно-експериментальної роботи розроблено та опробовано методику формування естетичного смаку учнів підліткового віку, яка характеризується 3 етапами, кожен з яких має відповідні цілі, завдання, особливості змісту, форми і методи.

Результати експерименту підтвердили позитивну динаміку зростання сформованості естетичних смаків учні підліткового віку на уроках музичного мистецтва та засвідчили результативність проведеної дослідно-експериментальної роботи. Суттєво зменшився показник низького рівня сформованості естетичних смаків старшокласників в експериментальних групах (з 85 до 14 %) та несуттєво - у контрольних групах. Значні розбіжності у сформованості естетичних смаків старшокласників спостерігаються на високому та середньому рівнях. Так, в експериментальних групах кількість старшокласників, віднесених до середнього рівня, зріс з 10% до 56%, а в контрольних з 5%, до 30%, а старшокласників, віднесених до високого рівня, - на з 5% до 30% - в експериментальній з 4% до 10 % у контрольній групах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллин Э.Б. Теория музыкального образования: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений / Э.Б. Абдуллин, Е.В. Николаева. - М.: Издательский центр «Академия», 2004. - 336 с.
2. Авдієвський А.Т. Проект програм з музики середньої загальноосвітньої школи та позакласна робота з музики. 1-4 класи / А.Т. Авдієвський, А. Г. Болгарський – К.: Вища школа – 1991. - 73 с.
3. Андрущенко В.А. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю / В.А. Андрущенко. - К.: Знання України, 2008. - 154 с.
4. Анохин П. К. Социальное и биологическое в природе человека / П. К. Анохин // Материал симпозиума по соотношению биологического и социального в человеке. – М.: Мысль, 1975. – С. 301–318.
5. Апраксина О.А. Методика музыкального воспитания в школе: Учеб. пособие для студетов пед. ин-тов по спец. № 2119 «Музыка и пение» / О.А. Апраксина - М.: Просвещение, 1983. – С. 172.
6. Аристотель. Сочинения: В 4 т. Т.1. / Аристотель - М.: Мысль, 1975. — Т.1. - 220 с.
7. Болтівець С.А. Апостол українського просвітництва / С.А. Болтівець //Жива вода: Щомісячник для українського шкільництва. – 1992. – № 13. – С. 3-10.
8. Ващенко Г.Г. Виховний ідеал / Г.Г. Ващенко – Полтава: Полтавський вісник, 1994. –198 с.
9. Вікова психологія / під ред. Г.С. Костюка. – К.: Рад. школа, 1976. - 270 с.
10. Волкова Е.В. Произведения искусств в мире художественной культуры / Е.В. Волкова – М.: Искусство., 1988. – 240с.
11. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский – М.: Искусство, 1986. – 573с.

- 12.Гайдамака О.В. Інтегративна мистецька освіта - крок у майбутнє / О.В. Гайдамака // Мистецтво та освіта : Науково-методичний журнал. – 2006. – №4. – С. 2–4
- 13.Галузинський В.М. Педагогіка: теорія та історія. / В.М. Галузинський, М.Б. Євтух – К.: Вища школа, 1995. – 237 с.
- 14.Гетьманець М.Ф. Суб'єктивність – закон творчості // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України / М.Ф. Гетьманець – Полтава: Полтавський вісник 2000. - №2. – С. 51-53.
- 15.Гончаренко Н.В. Художественное в эстетике и в искусстве / Н. В. Гончаренко – К., Мысль, 1990. – 249 с.
- 16.Гончаров И.Ф. Эстетическое воспитание школьников средствами искусства и действительности / И.Ф. Гончаров – М.: Педагогика, 1986. – 126 с.
- 17.Горохович А.В. Батьки і діти / А.В. Горохович. – 2-е вид. – Вінніпег-Торонто: Світова Координаційна Виховно-освітня рада, 1990. – 176 с.
- 18.Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. – М.: Педагогика, 1986. С. 264-265.
- 19.Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. : ИНТОР, 1996. – С. 120.
- 20.До питання про генезис проблеми спілкування / під ред. Г.С. Костюка. – К.: Рад. школа, 1976. –№5. – С.23-33.
- 21.Дьюи Д. Психология и педагогика мышления / Д. Дьюи – М.: Лабиринт, 1999. –186 с.
- 22.Еремеев А.Ф. Происхождение искусства / А.Ф. Еремеев - М: Молодая гвардия, 1970. - 272 с.
- 23.Естетическое воспитание и художественное развитие школьников в приоритетных типах школ и внешкольных учреждений / рук. Квятковский Е.В. – М.: Педагогика, 1991. – 165 с.
- 24.Естетическое воспитание молодежи средствами искусства / под ред. Бутенко В.Г. – М.: Педагогика, 1991. – 242с.

- 25.Естетика: Підручник для студ. гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів/ Л. Т. Левчук, В. І. Панченко, О. І. Оніщенко та ін.- 2-ге вид., доп. і перероблене. - К.: Вища школа, 2005. - 431 с.
- 26.Зимняя И. А. Педагогическая психология: учеб. для студ. высш. учеб. завед. /И. А. Зимняя. – Ростов н/Д: Феникс, 1996. – 480 с
- 27.Искусство в системе культуры / сост. и ред. М.С. Каган– Л.: Вільна Україна, 1987. – 267 с.
- 28.Искусство - фактор емоціонально-нравственного развития школьников / сост. и ред. М.С. Каган – М.: Мысль, 1986. – 156 с.
- 29.Іваницький А. І. Українська народно-музична творчість: посібник для вищих та середніх учбових закладів / А. І. Іваницький – К.: Музична Україна. – 1990. – С. 4.
- 30.Історія естетики: Пам'ятники світової естетичної думки: У 5 т., Т. 2. /Ред.-сост. В. п. Шестаков.М .: Мистецтво, 1964, С. 91 – 135.
- 31.Кабалевский Д. Б. Воспитание ума и сердца: Книга для учителя /Д. Б. Кабалевский. – М.: Просвещение, 1984. – 206 с.
- 32.Каган М. С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М.: Издательство политической литературы, 1988. – 319 с.
- 33.Каган М. С. О месте искусства в жизни школы / Каган М. С. – М.: Издательство политической литературы, 1992. - №1. – С.11-19.
- 34.Калашник Н. Г. Естетичні смаки і формування особистості: психологічні акценти: монографія / Н. Г. Калашник, О. А. Гнатенко; Держ. департамент України з питань викон. покарань, Н.-д. центр пробл. соц. педагогіки та соц. роботи АПН України і Луган. нац. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка, Запоріз. ін-т держ. та муніцип. упр. — К.; Запоріжжя; Луганськ: Альма-матер, 2008. — 276 с.
- 35.Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М. : Педагогика, 1990. – 144 с.
- 36.Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении / В.А. Кан-Калик – М. : Педагогика, 1987. – 190 с.

37. Кант І. Критика практичного розуму / І. Кант – К.: Юніверс, 2004. – 240 с.
38. Киященко Н.И. Художественная культура и гармоническое развитие личности / Н.И. Киященко, Н.Л. Лейзеров – К.: Наукова думка, 1982. – 167 с.
39. Ключевский В.О. Исторические портреты: деятели исторической мысли / В. О. Ключевский. – М.: Правда, 1990. – 624 с.
40. Корнійчук О.Е. Життя – джерело мистецтва / О.Е. Корнійчук – К.: Наукова думка, 1985. – 294 с.
41. Костюк О.Г. Сприймання музики і художня культура слухача / О.Г. Костюк – К.: Наукова думка, 1965. – 187 с.
42. Кудін В.О. Мистецтво і духовний світ молоді / В.О. Кудін – К.: рад. школа, 1983. – 96 с.
43. Левчук Л.Т. Західноєвропейська естетика ХХ століття: Навч. Посібник / Л.Т. Левчук – К.: Либідь, 1997. – 224 с.
44. Левчук Л.Т. Основи естетики: Навч. посіб. для учнів 10-11 кл. / Л. Т. Левчук, О. Оніщенко. - К.: Вища школа, 2000. - 270 с.
45. Левшина Л.С. Как воспринимается произведение искусства. / Л.С. Левшина – М.: Педагогика, 1983. – 96 с.
46. Леонтьев А.А. Педагогическое общение / А.А. Леонтьев – М.: Знание, 1979. – 46 с.
47. Липский В.Н. Эстетическая культура и личность / В.Н. Липский – М.: Лабиринт, 1987. – 128с.
48. Лихачев Б.Т. Теория эстетического воспитания школьников / Б.Т. Лихачев – М.: Лабиринт, 1985. – 176 с.
49. Лісінська Т. Ю. Формування естетичного смаку молодших підлітків / Т. Ю. Лісінська. — К.: Київ. ун-т ім. Т. Шевченка, 1996. - 23 с.
50. Лосев А.Ф. О специфике эстетического отношения к искусству / А.Ф. Лосев // Эстетика и жизнь. – М.: Мысль, 1974. – С. 376 - 421.
51. Львова Ю.Л. Развивать дар творчества / Ю.Л. Львова – К., 1987. – 136с.

- 52.Малахов В.А. Искусство и человеческое мироотношение / В.А. Малахов– К.: Мистецтво, 1988. – 211с.
- 53.Машковский И.И. Содружество добра и красоты / И.И. Машковский – К.: Мистецтво, 1986. – 72 с.
- 54.Мейлах Б.С. Процесс творчества и художественное восприятие / Б.С. Мейлах – М.: Просвещение , 1985. – 318с.
- 55.Мелик-Пашаев А.А. Педагогика искусства и творческие способности / А.А. Мелик-Пашаев – М.: Просвещение , 1981. – 96 с.
- 56.Методичні рекомендації по підготовці вчителя до педагогічної діяльності / укладач Я.І. Бурлака – К.: Дніпро, 1986. – 17с.
- 57.Онофрійчук Л.М. Педагогічне керівництво художньо-творчою діяльністю підлітків в умовах музичного театру ляльок / Слов'янське мистецтво в контексті Європейської культури: Зб. наук. праць. Вінниця: ВДПУ, 2005. С. 179-182.
- 58.Онофрійчук Л.М. Формування естетико-комунікативної компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. Вип. 42 / Редкол.: В.І. Шахов (голова) та ін. Вінниця: ТОВ Нілан ЛТД, 2014. С. 236-240.
- 59.Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва: теорія і методика мистецтво: теорія і методик викладання мистецьких дисциплін: [навч. посіб.] / Г.М.Падалка; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К.: Освіта України, 2008. – 272 с.
- 60.Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи [зб. наук. пр. / ред.: В.М. Мадзігон]. – Вип. 9. – К.: Освіта, 2005. – 192 с.
- 61.Передерій В.Ф. Про естетичне виховання / В.Ф. Передерій. – К.: Знання, 1967. – 79 с.

- 62.Перре-Клермон А. Н. Роль социальных взаимодействий в развитии интеллекта детей / А.Н. Перре-Клермон; пер. с фран. — М.: Педагогика, 1991. — 175 с.
- 63.Печерська Е.П. Уроки музики в початкових класах: Навч. Посібник / Е.П. Печерська - Київ: Либідь, 2001. — 220 с.
- 64.Печко Л. П. Экологическое и эстетическое воспитание школьников / [И. Д. Зверев, Л. П. Печко, А. П. Сидельковский и др.; под ред. В. П. Печко]. — М.: Педагогика, 1984. — 135 с.
- 65.Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі. Збірка матеріалів Міжнародн. конгресу – IV Слов'янські педагогічні читання. — Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2005. — 338 с.
- 66.Ростовський О.Я. Педагогіка музичного сприймання: Навч. Посібник / О.Я. Ростовський – К.: ІЗМН, 1997. — 256 с.
- 67.Ротерс Т. Т. Духовний розвиток особистості школяра у взаємодії фізичного та естетичного виховання / Т. Т. Ротерс // Педагогіка, психологія та медико.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. — К. : Просвіта. - 2006. — № 3. — С. 93–96.
- 68.Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. / О. П. Рудницька. — Т.: Навч. книга – Богдан, 2005. — 360 с.
- 69.Ручевская Е.М. Об анализе содержания музыкального произведения / Е.М. Ручевская // Критика и музыкознание: Сб. ст. — Вып. 3. — Л.: Музыка, 1987. — С. 78-81.
- 70.Сисоєва С.О. Творча професійна підготовка фахівців: особливості процесу / С.О. Сисоєва // Сучасна мистецька освіта: реалії та перспективи: зб. наук. праць. — Київ — Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2004. — С. 197-206.
- 71.Скатерщиков В.К. Об эстетическом вкусе / В.К. Скатерщиков - М.: Знание, 1974. — 96 с.
- 72.Талызина Н. Ф. Природа индивидуальных различий / Н. Ф. Талызина, Р. Тельчарова — М.: МГУ, 1991. — 191с.

- 73.Тараджук Н.В. Інноваційні технології: креативно-виховний аспект: монографія / Н.В.Тараджук, О.П.Панасюк. – Луцьк: Твердиня, 2009. – 164 с.
- 74.Тягло О.В. Критичне мислення: Навчальний посібник / О.В. Тягло. – Х. : Вид. група «Основа», 2008. – 192 с.
- 75.Ушинський К.Д. Про народність в громадському вихованні. // К.Д. Ушинський Твори: в 6 т. – К. : Молода гвардія, 1954. - Т. 1. – С. 104-109.
76. Ушинський К.Д. Рідне слово. – Вибрані педагогічні твори / К.Д. Ушинський – К.: Просвіта, 1968. – С. 326.
- 77.Фіцула М.М. Педагогіка / М.М. Фіцула - К.,«Академія» 2002, 159 с.
- 78.Халперн Д.С. Психология критического мышления / Д.С. Халперн. – 4-е междунар. изд. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.
- 79.Шепеленко Д.А. Эстетическое развитие школьника в личностно-ориентированном образовательном процессе: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.07 “Теория и методика воспитания”. – Ростов-н/Д, 2001. – 24 с.
- 80.Щербакова А.И. Аксиологическая подготовка учителя музыки на современном этапе: дис. доктора педнаук: 13.00.08 / А. И. Щербакова – М.: Педагогика, 2004. – 568 с.
- 81.Щербо А. Б. Теорія і методика естетичного виховання школярів: навч.-метод. посіб. / А. Б. Щербо, Д. М. Джола ; Ін-т змісту і методів навчання. — К.: Просвіта, 1998. — 390 с.
- 82.Щолокова О.П. Основи професійної художньо-естетичної підготовки майбутнього вчителя: [монографія] Ольга Пилипівна Щолокова. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 1996. – 172 с.
- 83.Юм Д. Про норму смаку : Собр. соч .: в 2 т. / Д. Юм - М.: Мысль,1996 - Т. 2. – 1996. - 624 с.
- 84.Яковлев Е.Г. Эстетический вкус как категория эстетики / Е. Г. Яковлев. – М.: Знание, 1986. – 64 с.

- 85.Ярмаченко М. Д Педагогічний словник. /За ред. М. Д. Ярмаченка – К.:
Пед. думка, 2001. – 514 с.
- 86.Інтернет ресурс - <https://www.schoollife.org.ua>